
М. Є. Черкас, кандидат юридичних наук.
Національний юридичний університет імені
Ярослава Мудрого

Радикалізм як форма деформації правосвідомості

Проаналізовано основні причини виникнення деформації правосвідомості, її ознаки, форми прояву. Автором визначено ознаки та зміст поняття «правовий радикалізм» та надані пропозиції щодо його подолання.

Ключові слова: правосвідомість, деформація правової свідомості, радикалізм.

Правосвідомість українського суспільства нині, як ніколи, є досить динамічною, однак такою, що вбирає у себе й цінності та вади свідомості попередніх епох. Проте варто наголосити, що будь-які трансформаційні процеси не завжди несуть позитивні зміни. Не є винятком і трансформація правосвідомості: вона може деформуватися під впливом досить багатьох різноманітних факторів соціально-економічного, політичного, правового характеру тощо.

Після 23 років становлення незалежної України, а відповідно — й оновленого формату правової системи, можна стверджувати, що динаміка української суспільної правосвідомості має як позитивні, так і негативні риси.

У світлі останніх політичних та соціально-правових подій на півдні та сході нашої держави вченим-правознавцям україні необхідно зосередити всю свою увагу на факторах, що зумовили

саму лише теоретичну можливість такого роду подій. І перш за все варто змінити вектор досліджень, аналізу окремих, мало вивчених видів деформації правосвідомості громадян, зокрема правового радикалізму, з метою вивчення причин його виникнення, основних ознак, форм прояву та шляхів подолання.

Загальні питання деформації правосвідомості знайшли відображення в роботах таких вчених, як: О. Г. Данильян, І. А. Льїн, Ю. Ю. Калиновський, Є. О. Лукашова, С. І. Максимов, В. В. Мухін, Л. І. Петражицький, Н. Я. Соколов, Е. Ю. Соловійов, М. П. Требін, О. К. Уледов, М. Є. Черкас, В. О. Чефранов та ін.

Проблемам аналізу правового радикалізму присвячено досить мало праць, зокрема це труди В. М. Коробки, В. В. Пашутіна, а також окремих політологів.

Метою цієї статті є аналіз основних причин виникнення деформації правосвідомості, її ознак, форм прояву та визначення поняття «правовий радикалізм», його ознак та шляхів подолання.

Центральним компонентом правосвідомості є ціннісне ставлення до права в цілому, до його виключних норм та інститутів, до практики їх застосування і власної правової поведінки з точки зору ефективності і справедливості основних елементів правового регулювання. Саме цей компонент забезпечує творчий вплив правової свідомості: багато в чому забезпечує ефективність правового регулювання [13, с. 53].

Доцільно перш за все зупинитись на окремих причинах виникнення такого розповсюдженого явища, як деформація правосвідомості. Безпосередньою причиною виникнення деформацій правової свідомості є стан основних елементів механізму правового регулювання. У сфері ж правотворчості на стан правосвідомості впливають неадекватність правового регулювання, суперечливість системи права; порушення співвідношення матеріальних і процесуальних норм; надмірна кількість законів, декларативність, необґрунтована змінюваність [1, с. 41–58]. До того ж посиленню деформаційних явищ у суспільній правосвідомості України сприяють протиріччя в різних галузях законодавства й правоохоронній системі в цілому. Таке становище дозволяє маніпулювати законодавством залежно від ситуації:

спостерігається поблажливе ставлення до багатьох розповсюджених і небезпечних форм протиправної діяльності правлячої еліти.

Суттєвою причиною існування деформацій правосвідомості в українському суспільстві є також поступове звикання населення, особливо молоді, до злочинності. У міжнародному та національному масштабі набули широкого розповсюдження і стали «звичними» для пересічних громадян такі види злочинів, як тероризм, масове захоплення заручників, работоргівля, замовні убивства, багатомільйонні шахрайства, корумпованість у багатьох сферах суспільного життя [3, с. 294].

Вважаємо логічним розглянути насамперед поняття та ознаки деформації правової свідомості в цілому, виокремити основні її форми.

О. К. Уледов справедливо зазначає, що у функціонуванні правової свідомості важливу роль виконують різні її стани, під якими розуміють певні види її налаштованості і спрямованості під впливом домінуючих у суспільстві ідей і поглядів, уявлень і відчуттів [7, с. 62–63; 11, с. 92; 12, с. 300]. Як зауважують окремі вітчизняні вчені, деформація правової свідомості — це один із її станів, протилежний позитивному. При цьому Л. М. Герасіна, М. І. Панов та М. П. Требін визначають деформацію правосвідомості як соціально-правове явище, що характеризується зміною її стану, при якому в носіїв формуються певні ідеї, уявлення, погляди, знання, відчуття і настрої, переживання і емоції, які спотворено відображають юридичну дійсність і виражають негативне ставлення до діючого права, законності і правопорядку [9, с. 217–218]. Ю. Ю. Калиновський наполягає на тому, що деформації правосвідомості є викривленням форми і змісту правових настанов, навичок і звичок на інституційному та неінституційному рівнях, що відображається перш за все у діяльності та дискурсивних практиках суб'єктів правовідносин, а також у засобах вирішення конфліктних ситуацій, стереотипізованих серед широких верств населення [4, с. 218–219].

Заслугує на увагу й філософське осмислення змісту деформації правосвідомості. Так, відповідно до філософського бачення В. О. Чегранова людська свідомість визначається буттям і лише

в другу чергу сама опосередковує його. А враховуючи той факт, що в окремо взятій соціальній системі правосвідомість індивідів може відповідати суспільному буттю (у тому числі й позитивному праву) і в той самий час суперечити загальнолюдським цінностям, пропонується розрізнити відносну й абсолютну деформації правосвідомості [14, с. 59]. При цьому під відотною деформацією правосвідомості розуміють певну невідповідність змістовно-ціннісних характеристик правосвідомості реально існуючій у конкретному суспільстві правовій дійсності. Абсолютна ж деформація – це невідповідність змістовно-ціннісних характеристик правосвідомості тим правовим координатам, що напрацьовані людською цивілізацією [3, с. 250].

На підставі аналізу наведених дефініцій можна сформулювати поняття деформації правосвідомості, яке, на нашу думку, слід визначити як викривлення раціональних, емоційних або (і) вольових компонентів її змісту, які роблять неможливим або суттєво утруднюють ефективне правове регулювання. При цьому варто наголосити, що для деформації правосвідомості характерним є викривлення на рівні цінностей, знань, практичних навичок [13, с. 53].

Проаналізувавши всі різноманітні прояви деформації правосвідомості, можна зробити висновки щодо загальних її ознак. Так, заслуговує на підтримку позиція Ю. Ю. Калиновського, який до основних ознак деформації правосвідомості відносить такі:

1. Будь-яка деформація правосвідомості є негативною за своєю соціально-правовою природою і становить загрозу для суспільства.

2. Деформацію правосвідомості можна виявити лише тоді, коли в суспільстві існують усталені критерії нормальної (недеформованої) правосвідомості.

3. Деформація правосвідомості не виключає у її носіїв наявності певних правових поглядів, ідей, уявлень.

4. Деформація правосвідомості характеризується негативним ставленням її носіїв до діючого права, правосуддя та законності [3, с. 250].

Під видами деформації правосвідомості можна розуміти способи її прояву, які відрізняються один від одного різним

ступенем перекручення компонентів правової свідомості у віддзеркаленні правової дійсності та які в сукупності розкривають зміст і суть цього явища [9, с. 218].

Основними видами деформації правосвідомості є такі: правовий інфантизм, правовий ідеалізм (фетишизм), правовий дилетантизм, правова демагогія, правовий скептицизм, правовий нігілізм та «переродження» правосвідомості [2, с. 544–546].

Як зазначають окремі науковці, представлена класифікація форм деформації правосвідомості є неповною. Так, слід додати також такі форми деформації правової свідомості: правовий радикалізм, правовий популізм та правовий конформізм [5, с. 47]. Сьогодні українське суспільство, за даними соціологічних опитувань, проходить процес радикалізації, саме тому вважаємо необхідним детальніше зупинитись на цьому явищі.

Сам термін «радикалізм» у перекладі з латини дослівно означає безкомпромісне прагнення йти до кінця, добиватись докорінних змін та найбільш повних результатів у будь-якій перетворювальній діяльності. Ця течія виникла наприкінці XVIII ст. в Англії. У XIX ст. в Європі його ототожнювали з демократичним крилом лібералізму, представники якого, на противагу поміркованим, виступали за скасування майнового цензу та поширення виборчого права, відокремлення церкви від держави, а також за соціальні реформи. У цей же час по всій Європі виникають радикальні політичні партії. Трохи згодом радикалізм пов'язували з анархізмом, соціалізмом, суфражизмом, більшовизмом та навіть нацизмом.

В епоху промислового перевороту та антифеодальних соціальних революцій радикалізм став альтернативним варіантом суспільного розвитку.

Поява радикалізму була обумовлена епохою Просвіти з її новими вимогами до людини, її свідомості та суспільного буття, новими умовами промислового розвитку, експансією індивідуалізму.

Як свідчать історичні джерела, український радикалізм бере свій початок у 1890-х рр., коли була створена Українська радикальна партія. До основних її завдань слід віднести: поділ Галичини на дві окремі частини (польську та українську), децентралізацію влади, введення прогресивного податку тощо

[див., напр., 6, с. 402–407]. Після приєднання до цієї партії волинської групи есерів у 1926 р. партія змінила назву на Українську соціально-радикальну партію, а у квітні 1931 р. – вступила до II Соціалістичного Інтернаціоналу.

У 1904 р. за ініціативою Б. Грінченка була створена Українська радикальна партія на Наддніпрянщині, яка виділилась із Української демократичної партії, при цьому вже у 1905 р. ці дві партії об'єдналися, утворивши Українську демократично-радикальну партію. Новостворена партія до своїх політичних цілей відносила територіальну автономію для України в рамках Росії та націоналізацію землі.

Новий виток радикалізму пов'язаний з утворенням Радикальної партії Олега Ляшка у 2010 р. Стратегічні завдання партії включають у себе докорінну зміну існуючого порядку у багатьох сферах суспільного життя – починаючи із люстрації влади й до комплексних аграрних реформ та змін в інвестиційній політиці держави [10].

Виділяють різні типи радикалізму, зокрема політичний, церковний, філософський, революційний, правовий та ін.

Варто зауважити, що термін «правовий радикалізм» до початку 2000-х рр. не був уживаним в українській юридичній літературі, проте широко вживався політологами. Зокрема, упорядники Стислого енциклопедичного словника визначають радикалізм як практичну та ідеологічну орієнтацію політики, яка припускає принципову зміну суспільства і політичної структури засобами рішучих, кардинальних дій [8, с. 414].

Правовий радикалізм, на думку В. М. Коробки та В. В. Пашутіна, характеризує практичну орієнтацію свідомості особистості щодо права, законів, прав громадян, інших правових цінностей на принципові зміни вказаних правових об'єктів шляхом рішучих, кардинальних дій. Правовий радикалізм слід розглядати як у позитивному, так і в негативному аспектах [5, с. 48].

Ураховуючи останні події в Україні, вважаємо більш доцільним зупинитись на розгляді негативних аспектів радикалізму. Негативно-правовий радикалізм характеризується вкрай негативною сутністю. Проте ця форма деформації правосвідомості

виділена умовно, оскільки вона є не чим іншим, як перекрученням правової свідомості, що виражається у вкрай зневажливому і вкрай негативному ставленні до права, закону, інших правових цінностей і виявляється у рішучих, кардинальних протиправних діях. Найбільш суттєва ознака, що відрізняє цей вид деформації від інших, — це підвищений ступінь суспільної небезпеки, що проявляється у формуванні і реалізації злочинних задумів конкретними людьми. Варто зауважити, що негативно-правовий радикалізм найбільш гостро проявляється у суспільстві з нестабільною соціально-економічною обстановкою та активізується в умовах економічної чи політичної кризи.

Як зазначають окремі вчені-правознавці, негативно-правовий радикалізм розрізняється за ступенем активності. Так, аналіз змісту радикалізму дозволяє виокремити таку його рису, як маргінальність. Тому найбільш «м'яка» форма прояву негативно-правового радикалізму містить ознаки правового інфантилізму: несформованість і неповнота правових поглядів, знань, установок, уявлень. Однак ці два види деформації правової свідомості не є тотожними, й основна їхня відмінність полягає в спрямованості мотивації та ступеня суспільної небезпеки. Як зауважують спеціалісти у цій галузі, несформованість професійної правосвідомості є достатньо розповсюдженим явищем серед представників органів внутрішніх справ. Прояв же негативно-правового радикалізму працівників органів внутрішніх справ, зокрема слідчих, виражається переважно не стільки у неповноті їхніх правових знань, а у відсутності позитивного ставлення до закону та інших правових цінностей [5, с. 48–49].

Ще однією формою прояву негативно-правового радикалізму є правовий нігілізм. Близькість цих понять ґрунтується на тому, що в обох випадках перекручення правової свідомості виявляється в активній протиправній тенденції у поведінці особи. Дефектність правової свідомості слідчих, наприклад, проявляється у нігілістичному ставленні до права, закону, прав громадян, інших правових цінностей у цілому, при цьому вимоги і заборони набувають усталеного характеру [5, с. 49].

На підставі аналізу змісту поняття «деформації правосвідомості» та «радикалізм» можна зробити певні висновки щодо ознак останнього.

1. Радикалізм є формою деформації правосвідомості.

2. Не можна сприймати радикалізм як виключно негативну форму деформації правової свідомості, оскільки, як свідчать історики, на певних етапах розвитку суспільства радикалізм зумовлював позитивні зміни в житті цілих націй та поколінь.

3. Радикалізм завжди означає прагнення перебудови існуючої системи (якщо ми аналізуємо правовий радикалізм, то мається на увазі кардинальна зміна основних елементів правової системи).

4. Характерною особливістю радикалізму є те, що подібні деформації свідомості виникають у періоди появи глибокої прірви між діями влади та очікуваннями народних мас.

5. Радикалізму властиві також стійке надання переваги рішучим методам перетворень, динамічність змін поглядів і дій, прагнення поліпшити соціальне законодавство, прагнення до форсування подій тощо.

Підсумовуючи наведені тези, зауважимо таке. Сьогодні, як ніколи, необхідно акцентувати увагу на тому, що на рівень правосвідомості громадян (й відповідно – кількості проявів її деформації) впливає ціла низка різнорідних факторів, зокрема відсутність єдиної високоефективної системи правового виховання, а також популяризація антиправової поведінки через ЗМІ. Саме тому, окрім більш детального аналізу поширених та непоширених форм деформації правової свідомості, до основних завдань, що ставить сам час перед науковцями, слід додати деталізацію причин виникнення різнорідних деформацій правової свідомості, передовсім радикалізму, а також шляхи їх подолання.

Список використаних джерел

1. Волошенюк, А. В. Правовой нигилизм: общетеоретическая характеристика [Текст] / А. В. Волошенюк. – Харьков : ООО «ПРОМЕТЕЙ-ПРЕС», 2005. – 104 с.
2. Загальна теорія держави і права [Текст] : підруч. для студ. юрид. спец. вищ. навч. закл. / за ред. М. В. Цвіка, В. Д. Ткаченка, О. В. Петришина. – Х. : Право, 2009. – 584 с.

3. Калиновський, Ю. Ю. Парадигмальні виміри правосвідомості українського суспільства [Текст] : монографія / Ю. Ю. Калиновський. – Х. : Майдан, 2012. – 346 с.
4. Калиновський, Ю. Ю. Правосвідомість українського суспільства: генеза та сучасність [Текст] : монографія / Ю. Ю. Калиновський. – Х. : Право, 2008. – 288 с.
5. Коробка, В. М. Сучасна правосвідомість слідчих (теоретико-соціологічний аспект) [Текст] / В. М. Коробка, В. В. Пашутін ; Донец. ін-т внутр. справ. – Донецьк : ДІВС МВС України, 2002. – 124 с.
6. Лазарович, М. В. Історія України [Текст] : навч. посіб. / М. В. Лазарович. – К. : Знання, 2008. – 683 с.
7. Лукашева, Е. А. Социалистическое правосознание и законность [Текст] / Е. А. Лукашева. – М. : Юрид. лит., 1973. – 344 с.
8. Политология [Текст] : крат. энцикл. слов.-справ. – Ростов н/Д, 1997. – 608 с.
9. Правосвідомість і правова культура як базові чинники державотворчого процесу в Україні [Текст] : монографія / Л. М. Герасіна, О. Г. Данильян, О. П. Дзьобань та ін. – Х. : Право, 2009. – 352 с.
10. Програма кандидата у Президенти України Олега Ляшка «План Ляшка: визволення України від окупантів, порядок на своїй землі» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://tpl.kiev.ua/>.
11. Соколов, Н. Я. Профессиональное сознание юристов [Текст] / Н. Я. Соколов. – М. : Наука, 1988. – 224 с.
12. Уледов, А. К. Структура общественного сознания (Теоретико-социологическое исследование) [Текст] / А. К. Уледов. – М. : Мысль, 1968. – 330 с.
13. Черкас, М. Є. Правосвідомість та її функції в механізмі правового регулювання [Текст] : монографія / М. Є. Черкас. – Х. : Право, 2014. – 156 с.
14. Чефранов, В. А. Правосознание как разновидность социального отражения (философско-методологический очерк) [Текст] / В. А. Чефранов. – Киев : Вища шк., 1976. – 210 с.

Стаття надійшла 4 лютого 2014 р.

М. Е. Черкас

Радикализм как форма деформации правосознания

Статья посвящена анализу основных причин возникновения деформации правосознания, ее признаков и форм проявления. Актуальность тематики исследования определяется последними политическими и социально-правовыми событиями на юге и востоке нашего государства. Именно

поэтому считаем, что ученым-правоведам крайне необходимо сосредоточить все свое внимание на факторах, обусловивших теоретическую возможность такого рода событий. И прежде всего следует изменить вектор исследований отдельных, малоизученных видов деформации правосознания граждан, в частности правового радикализма, с целью изучения причин его возникновения, основных признаков, форм проявления и путей преодоления. К сожалению, сегодня мало работ посвящено проблемам анализа сущности категории «правовой радикализм», его признакам и путям преодоления.

Ключевые слова: правосознание, деформация правового сознания, формы деформаций правосознания, радикализм.

M. E. Cherkas

Radicalism as a form of strain of justice

This article analyzes the main causes of deformation of justice, its signs and manifestations. Relevance of the chosen research topics driven by recent political, social and legal developments in the south and east of our country. Therefore, we believe that legal scholars is essential to focus all their attention on the factors that led to the mere theoretical possibility of this type of incident. And, above all, is to change vector analysis of individual studies, little-known species of deformation of justice citizens, including legal radicalism in order to study its causes, key features, manifestations and ways to overcome them. Unfortunately, quite a few papers devoted to the problems of analyzing the essence category of «legal radicalism», its signs and remedies.

Legal awareness Ukrainian society today, more than ever, is highly dynamic, however, absorbing and value consciousness and disadvantages of previous eras. However, it should be emphasized that any transformation processes are not always improvements. Is no exception and transformation of justice: it can deform under the influence of quite a few different factors of socio-economic, political, legal and more.

The author emphasized that the immediate cause of the deformation of legal consciousness is a state of the main elements of the mechanism of regulation. In addition to strengthening deformation phenomena in the social sense of justice of Ukraine contribute to conflict in different areas of legislation and the legal system as a whole. Also, a significant reason for the existence of deformations of justice in Ukrainian society is gradually getting used to people, especially young people, to the crime.

The notion of deformation of justice, which, in our opinion, should be defined as the distortion of rational, emotional or (and) of volitional component of its contents, which make it impossible or significantly impede effective legal regulation. It should be emphasized that the deformation characteristic distortion of justice at the level of values, knowledge and practical skills.

The main deformation of justice are: legal infantilism, legal idealism (fetishism), legal amateurism, legal demagoguery, legal scepticism, legal nihilism and the «rebirth» of justice. However, one should also add the following forms of legal consciousness deformation, such as: legal radicalism, populism law and legal conformity. In the era of the industrial revolution, and feudal social revolutions, radicalism became an alternative social development. There are different types of radicalism, in particular, emphasize the political, religious, philosophical, revolutionary, legal and others.

Finally, it is necessary to emphasize that the level of legal awareness of citizens (and respectively – the number of displays deformities) affects a number of different factors, including the lack of a single high-performance system of legal education and popularization antilegal behaviour through the media. Therefore, in addition to a more detailed analysis of common and uncommon forms of deformation of legal consciousness, the main objectives, which makes time itself to scientists, but in the long term – and the leaders of our country should be added detailing the causes of diverse strains of legal consciousness, and how to overcome them.

Keywords: *consciousness, distorted legal minds, shape deformation of justice, radicalism.*